

ІНОЗЕМНІ СТУДЕНТИ В УКРАЇНІ: ОСВІТА ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЯ?

Центр «Соціальна Дія»/Проект «Без кордонів»

колектив авторів:

*Галина Бочева / юрист Проекту «Без кордонів»
Олена Бондаренко / асистент Проекту «Без кордонів»
Інна Холондович / стажер Проекту «Без кордонів»*

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ МІЖНАРОДНОМУ ДНЮ СТУДЕНТІВ 2011¹

Даний огляд ситуації, в якій опиняються іноземні громадяни та особи без громадянства, які приїжджають до України, щоб отримати вищу освіту, був підготовлений Проектом «Без кордонів» Центру «Соціальна Дія» на основі попереднього дослідження «Міжнародної Амністії» (2007-2008 рр., частково висвітлене в доповіді 2008 року «Україна: уряд повинен припинити расову дискримінацію»), Інституту Східноєвропейського інституту розвитку («Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні» 2008 р.) та стипендіата Програми імені Фулбрайта Еліз Гарві («Досвід іноземних студентів в Україні» 2008 р.), а також емпіричні дані Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» з юридичних справ і пілотного опитування, проведеного у вересні-жовтні 2011 р. серед іноземних студентів, які навчаються у Харкові та Києві.

¹ 17 листопада у всьому світі відзначають Міжнародний день студентів в пам'ять про студентів Чехословаччини, які стали жертвами нацистських репресій в цей день 1939 року після антинацистської демонстрації у Празі. (<http://www.fzs.de/news/1546.html>)

I. Вступ

Згідно з даними Міністерства освіти і науки, протягом 2010-2011 навчального року у 195 вищих навчальних закладах України навчалися 46 600 іноземців². Протягом цього року Україна прийняла іноземних студентів із 134 держав світу, більшість із них - з країн Азії та Африки. Найбільша кількість іноземців – громадяни Китаю (близько 6000) та Туркменістану (близько 5000), а також Російської Федерації – 3500 осіб та Індії – 3000 студентів³. Більшість із них навчається в університетах Харкова, Києва, Одеси, Луганська та Донецька, і майже 40% іноземних студентів здобувають в Україні медичну освіту. Іноземні студенти навчаються в українських ВНЗ на контрактній основі. Більш того, в Україні вартість навчання для іноземців вдвічі більша за ту, яку сплачують українські громадяни, що навчаються на аналогічних спеціальностях.

Український уряд має на меті збільшити набір іноземних студентів до українських ВНЗ. У квітні 2010 року Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України видало наказ, який дозволяє всім ВНЗ України обирати будь-яку мову викладання навчальної програми для іноземців в залежності від попиту. Даний наказ спрямовано на підвищення привабливості українських навчальних закладів, які можуть пропонувати іноземним студентам будь-які курси або навчальні програми англійською мовою завдяки даному законодавчому нововведенню. У зв'язку з цим указом, Міністр освіти України Дмитро Табачник висловив сподівання, що після його прийняття у 2011-2012 навчальному році в українських ВНЗ будуть навчатися більш ніж 50000 іноземних студентів, і Україна увійде до 20 провідних країн світу – лідерів міжнародної освіти⁴.

Прагнення влади збільшити кількість іноземних студентів, що навчаються в Україні, є зрозумілим, оскільки іноземні студенти – це не лише важливе джерело доходів українських ВНЗ, але вони також позитивно впливають на економіку України в цілому. За словами Міністра освіти і науки України, сама лише оплата навчання іноземними студентами поповнює бюджет України на 800 мільйонів гривень за рік. Відповідно до підрахунків Міністра Д. Табачника, загалом вони витрачають в Україні близько 500 мільйонів доларів на рік⁵. Гроші, які отримує від них Україна, допомагають зберігати, і навіть створювати, робочі місця в освітній галузі, а також дають змогу керівництву ВНЗ, де вони навчаються, інвестувати грошові ресурси в покращення якості освітніх послуг, що надаються національними освітніми закладами всім студентам незалежно від громадянства.

Кількість іноземних студентів, що прибувають в Україну з метою отримати вищу освіту, протягом минулих декількох років постійно зростала на радість Міністерству освіти та приймаючих університетів. Багато іноземних студентів обирали освіту в Україні через позитивну репутацію, успадковану українськими університетами від вищих навчальних закладів СРСР, в поєднанні з порівняно низькою вартістю навчання. Більшість, якщо не всі українські університети, намагаються привабити максимальну кількість іноземних студентів, здійснюючи процес набору за допомогою приватних посередників, дії яких вони не контролюють належним

² Відповідь Департаменту міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Міністерства освіти і науки України на інформаційний запит Центру «Соціальна дія»/Проекту «Без кордонів» (лист № 7/1-18-1-369 від 03.08.2011 р.)

³ Див. «Табачник похвалився зростанням кількості іноземних студентів в Україні»
<http://zik.ua/ua/news/2011/03/16/277348>

⁴ Там само

⁵ Там само

чином. Дуже мало університетів надають на веб-сайтах інформацію про свої освітні послуги та порядок вступу для іноземних студентів на іноземних мовах, включаючи англійську. Офіційні джерела інформації про освітні можливості для іноземних студентів обмежуються щорічним каталогом міжнародної освіти, що видається Департаментом міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Міністерства освіти України. Тим не менш, інформацію в зазначеному каталозі обмежується лише контактними даними університетів та ліцензіями про надання освітніх послуг іноземним студентам⁶. Більш того, багато іноземних студентів, які прибули до України, повідомили Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів», що інформація стосовно вищої освіти в Україні, включаючи каталог, є важко доступною до моменту прибуття в країну. Пілотне дослідження, проведене Проектом «Без кордонів» Центру «Соціальна Дія» у вересні - жовтні 2011 р., також свідчить про те, що навіть у тих випадках, коли іноземні студенти безпосередньо зв'язуються з обраними університетами в Україні для отримання інформації про умови життя та навчання, а також умови вступу, вони не можуть отримати зазначену інформацію через те, що співробітники адміністрації більшості університетів не володіють жодною іноземною мовою. Відповідно, абітурієнти, і навіть студенти, із-за кордону, змушені спиратися на інформацію, яка надається різними підприємцями, які виступають в ролі агентів українських університетів і отримують оплату за кожного залученого студента.

В результаті, більшість іноземних студентів після прибуття в Україну дізнаються, що якість та вартість освіти і проживання суттєво відрізняються від того, що їм обіцяли агенти з набору⁷. Для багатьох із них контраст між їх очікуваннями, що ґрунтувалися на обіцянках агентів з набору, які є представниками українських ВНЗ, не тільки став призивом до певного розчарування, але став причиною втрати часу та грошей, що були інвестовані в отримання освіти в цій країні, та пошуку освітніх можливостей в іншому місці.

Дане дослідження містить загальний огляд найбільш розповсюджених проблем з якими стикаються іноземні студенти в Україні, починаючи з періоду до прибуття в Україну на навчання до моменту після закінчення українського ВНЗ. Висвітлені в даному огляді проблеми були виявлені в результаті пілотних дослідницьких ініціатив, ініційованих Східноєвропейським інститутом розвитку (СЄІР), «Міжнародною Амністією» та стипендіатом Програми імені Фулбрайта Еліз Гарві в 2008 р., а також в процесі діяльності Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» протягом березня 2008 р. – жовтня 2011 р.. Окрім цього, у вересні-жовтні 2011 року Центр «Соціальна Дія»/Проект «Без кордонів» провів серед іноземних студентів Києва та Харкова опитування з метою перевірки наявних даних у світлі поточних реалій. Даний огляд не є вичерпним, всеосяжним або репрезентативним дослідженням. Мета даного огляду - привернення уваги ключових українських і міжнародних зацікавлених сторін до вразливого положення іноземних студентів в Україні; він також слугує запрошенням для подальшого дослідження цієї теми, яке могло б призвести до вдосконалення стандартів вищої міжнародної освіти в Україні в цілому, і зокрема гарантувати належне дотримання прав іноземних студентів.

⁶ Див. каталог «Higher Education in Ukraine: 2011-2012», http://osvitainfo.com.ua/?page_id=5

⁷ Див. СЄІР: «Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні», 2008, ст. 79-92.

II. Процес набору та інформація, отримана до прибуття в Україну

Ще з радянських часів Україна була привабливим напрямком для іноземних студентів. Отримуючи часто неправдиву інформацію, іноземні студенти обирають вищу та післядипломну освіту в Україні. Переважна більшість із них надає перевагу освіті в Україні через відносно низьку вартість навчання та проживання (в порівнянні з ЄС та Північною Америкою). Ще одна причина – гарна репутація українських університетів, яка збереглася з часів Радянського союзу. Як правило, вони прислухаються до порад і рекомендацій старших родичів або друзів, які здобули вищу освіту в СРСР. Обізнаність про сплески насилля на расовому ґрунті та нетерпимість в Російській Федерації також впливає на те, що багато іноземних студентів із міркувань безпеки обирають Україну, а не Росію.

До прибуття в Україну студенти отримують інформацію щодо умов навчання та університетів в Україні головним чином від агентів-посередників, з яким вони повинні співпрацювати для вступу до будь-якого українського ВНЗ. Деякі з них отримують інформацію з Інтернету (хоча дуже мало університетів України мають англійські версії своєї офіційної сайту). Університети або посольства України не надають офіційну інформацію щодо умов навчання в Україні для іноземних студентів до їх прибуття в Україну.

Відповідно до типового договору про надання освітніх послуг, затвердженого Міністерством освіти України⁸, постачальники освітніх послуг за контрактом, в даному випадку – університети або коледжі, повинні бути відповідальними за надання правдивої та точної інформації їх студентам стосовно правил та вимог, на яких ґрунтується надання освітніх послуг, якість такої послуги та її складові, в тому числі права та обов'язки сторін згідно з договором про надання освітніх послуг. Тим не менш, як показують практика Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» та дослідницькі ініціативи, що лежать в основі даного дослідження, українські ВНЗ не тільки не використовують вищезгаданий типовий договір у своїх контрактних відносинах з іноземними студентами, але й не контролюють інформацію, яку надають агенти-потенційним студентам. Більш того, українські університети встановлюють тільки формальні умови вступу (вступні іспити відсутні, існує лише вимога наявності в абітурієнта певного мінімального освітнього рівня) для студентів та заохочують агентів залучати якнайбільше студентів, незалежно від якості їх знань та мотивації (як правило, агент просто отримує комісійні за кожного студента, залученого до навчання в університеті, з яким він співпрацює).

Це створює можливості для різноманітних зловживань з боку агентів, які представляють умови навчання в Україні у хибному світлі, а також, згідно з отриманими повідомленнями та свідченнями співробітників Проекту «Без кордонів» Центру «Соціальна Дія», часто надають студентам завідомо недостовірну інформацію. Після прибуття в Україну іноземні студенти дуже часто дізнаються, що їм надали неправдиві відомості стосовно реальної вартості навчання для іноземців, умов проживання в гуртожитку, а також рівень корупції та расової і релігійної нетерпимості. Агенти-посередники грають вагомую роль в наданні неправдивої інформації та введенні в оману іноземних громадян.

⁸ «Типовий договір про навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації або про надання додаткових освітніх послуг навчальними закладами», затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України №183, від 11.03.2002 р., зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 3 квітня 2002 р. за №329/6617»

Повідомлення ЗМІ з Африки свідчать про те, що рекрутингові агентства намагалися приховати будь-яку інформацію про тенденцію зростання насильства на расовому ґрунті в Києві. Стаття, опублікована «New Vision» в серпні 2008 р., описує спроби агента «Study in Ukraine» в Уганді заперечувати існування насильства за расовими мотивами⁹.

Окрім того, для потенційних студентів дуже важко перевірити з-за кордону інформацію про умови проживання і навчання, яка доступна в Інтернеті. На веб-сайті Міністерства закордонних справ України представлена дуже обмежена офіційна інформація про умови навчання в Україні¹⁰. З іншого боку, значна кількість сумнівних сайтів, що рекламують освітні можливості в Україні для іноземних студентів і надають неточну інформацію, проголошують себе представниками Міністерства освіти і науки України¹¹. Більш того, дуже мало українських університетів мають англійські версії своїх офіційних сайтів. Натомість, існує безліч неофіційних Інтернет-ресурсів, включаючи сайти рекрутингових компаній, агентств, які надають підтримку при вступі тощо. Більшість із них наводять неточні, навіть очевидно неправдиві, дані. Також велика кількість сайтів заявляють про те, що надають інформацію від університетів, тоді як у розділі з контактною інформацією наявні лише приватні контакти.

Веб-сайти www.lsmi.com та www.lsmi.net вказують, що інформація наводиться від імені Луганського державного медичного університету (ЛугДМУ). Як було визначено з практики ЦСД/«Без кордонів», контактна інформація приймальної комісії на сайті <http://lsmi.com/> є ідентичною до контактів агента з набору, який надає послуги університету. В той же час, англійська версія, створена не раніше квітня 2011 р., містить застереження «Єдиним офіційним сайтом ДЗ «Луганський державний медичний університет» є lsmi.edu.ua. За інформацію, подану на інших сайтах, університет відповідальності не несе». Тим не менш, на нещодавно створеному англійському сайті ЛугДМУ інформація дуже обмежена. ЦСД/Проекту «Без кордонів» стало відомо, що агенти з набору до Харківського національного медичного університету використовують схожі стратегії просування

Існує безліч Інтернет-сайтів, які рекламують вищу освіту в Україні для іноземних студентів. Серед них: www.comestudyinukraine.com; www.studyinukrainecheap.com; www.edu-ukraine.com; www.tostudyinukraine.org та інші. Тим не менш, можна помітити, що з їх допомогою дуже важко знайти достовірну інформацію, включаючи дані про вартість проживання в Україні та права іноземних громадян. Деякі з цих ресурсів навіть заявляють, що Україна - член Європейського Союзу: www.studyinukraine.org

II. Освіта в Україні: очікування на протипагу реальності

Інформація, яку іноземні студенти отримують від агентів, для більшості із них після прибуття в Україну виявляється неправдивою. Переважна більшість іноземних студентів, які взяли участь в опитуванні Центром «Соціальна Дія»/Проектом «Без кордонів» акцентували увагу на тому, що їм казали, нібито влаштуватися на роботу з неповною занятістю в Україні

⁹ Звіт проекту «Досвід іноземних студентів у Києві», ст. 8.

¹⁰ Див.: <http://www.mon.gov.ua/index.php/en/foreign-entrants-and-guests>.

¹¹ Див. наприклад <http://www.uscie.org/about.html>

буде легко, як і заробляти достатньо для оплати навчання та проживання, тому вони мали очікування щодо можливості покрити частину витрат на проживання від подібного часткового заробітку. Тим не менш, після приїзду представники адміністрації університету пояснили, що іноземні студенти не мають права працювати в Україні. Хоча найбільшою причиною розчарування багатьох іноземних студентів, які прийняли участь в опитуванні нашої організації, стала якість освіти в Україні, яку вони вважають значно нижчою ніж та, якої вони очікували. Особливо гострою ця проблема є для тих, хто обрав англomовні програми. Різке зниження якості освіти в українських університетах вплинуло на шанси працевлаштування багатьох випускників-іноземців після повернення на батьківщину, незважаючи на те, що агенти та адміністрації університетів запевняли їх про всесвітнє визнання отриманих дипломів. В деяких випадках дипломи українських вишів не визнаються через підтвердження широко розповсюдженої корупції в українській системі освіти.

Нещодавно стало відомо, що дипломи медичних університетів України не визнаються. Відповідно, громадяни Ірану, які навчаються на медичних спеціальностях в Україні, не мають права займатися лікарською практикою в Ірані¹². Причиною такого рішення іранських органів влади став низький рівень умінь і знань студентів, що пройшли підготовку в українських університетах, включаючи престижний Національний медичний університет імені О.О. Богомольця. Юлія Ющенко, третій секретар Посольства Ірану в Україні, підтвердила цю інформацію в телефонній розмові з представником ЦСД/«Без кордонів», зазначивши, що дане правило застосовується лише до осіб, які завершили навчання після 1 січня 2010 р.

На думку деяких студентів, що навчаються на програмах із українською або російською мовою викладання, підготовчі курси часто не забезпечують достатню мовну базу, і вони змушені докладати додаткових зусиль у своєму навчанні через обмежене знання місцевої мови. Також повідомлялося, що студентам підготовчих курсів пропонували вивчення російської або української мови, але не інформували їх про те, що подальше викладання ведеться лише українською. Таким чином, студенти, які обирали російську мову, опинилися в скрутному становищі¹³. Іноземним студентам, які приїхали в Україну для навчання на програмах з англomовним викладанням, не пропонують жодних курсів вивчення місцевих мов, що ускладнює спілкування з українським населенням в повсякденному житті. Більшість викладачів володіють англійською мовою на середньому рівні, якого недостатньо для викладання складних наукових дисциплін. Більш того, наявні свідчення про випадки, коли дисципліни на англійській мові для іноземних студентів вели викладачі із базовим рівнем володіння англійською, якого не вистачало навіть для елементарного спілкування. Як правило, бібліотеки університетів не забезпечені англomовною літературою, а придбати будь-яку професійну літературу на англійській мові в Україні дуже складно; до того ж, іноземні студенти, як і місцеві, не мають доступу до «Jstor» та подібних ресурсів.

Окрім зазначеного вище, студенти також виражали занепокоєння проблемою значно вищої, в порівнянні з обіцяною, вартості проживання, а також освіти, включаючи офіційну оплату навчання. В декількох випадках студенти мали заплатити за навчання агентові до прибуття в Україну, а після приїзду від них вимагали здійснити додаткову оплату безпосередньо університету, погрожуючи при цьому депортацією.

¹² «Іран більше не визнає медичних дипломів з України». <http://vikna.stb.ua/ua/news/2011/7/12/67421/>

¹³ ССІР: «Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні», 2008.

У жовтні 2009 р. багато ЗМІ повідомляли про ситуацію великої групи африканських студентів, які приїхали на навчання на підготовчому відділенні Київського національного університету ім. Тараса Шевченка¹⁴. Усі вони прибули в Україну через марокканську компанію «Carrefour Event», яка заявляла, що вона є офіційним представником університету. Кожен студент до від'їзду в Україну заплатив цій компанії декілька тисяч доларів за вступ, візу, авіаквиток, медичне страхування, розміщення, а також навчання. Тим не менш, після прибуття в адміністрації Київського національного університету імені Тараса Шевченка їм повідомили, що вони мають додатково заплатити 20 тис. грн. за навчання та проживання. Багато з них не були готові до таких витрат, але тим студентам, які не могли заплатити, загрозувала депортація. Як повідомлялося, та ж сама рекрутингова фірма і нині активно діє на ринку освіти України.

Подібна проблема з оплатою повторилася в Національному авіаційному університеті з великою групою студентів з Камеруну, Марокко, Габону та інших африканських країн. В даному випадку оплата агентом відбулася не до прибуття студентів в Україну, а одразу ж після нього: гроші були зібрані агентом і представником університету ще в аеропорту. Адміністрації університету було відомо, що студенти здійснили оплату за навчання, а також послуги агентства, представникові фірми-агента в жовтні 2010 року. Однак, у лютому 2011 року адміністрація університету повідомила зазначеним студентам, що цей агент не передав гроші за навчання на банківський рахунок університету. Замість того, щоб розшукати агента, адміністрація університету вимагала від студентів повторної оплати під загрозою депортації. Студенти Національного авіаційного університету повідомили ЦСД/«Без кордонів», що університет продовжив співробітництво із даним рекрутинговим агентством, незважаючи на інцидент. В розмові з представником Проекту «Без кордонів», яка мала місце 11 серпня 2011 р., декан факультету іноземних студентів НАУ зазначив, що не виключає такої можливості.

Як правило, іноземні студенти українських університетів, на відміну від громадян України, не можуть приймати участь в програмах обміну/стажування в університетах Європи і Північної Америки, хоча до приїзду в Україну їх запевняють про наявність таких можливостей. Ті ж іноземні студенти, яким вдалося знайти освітні або інші перспективи розвитку в Європі, зіткнулися із серйозними труднощами в отриманні візи; це було навіть складніше, ніж якби вони намагалися отримати візу на батьківщині.

За словами Мрідули Гош, голови правління Східноєвропейського інституту розвитку, основною проблемою є те, що умови навчання іноземних студентів в сучасній Україні значно відрізняються від умов радянського періоду. В наш час до цих справ, як правило, залучений приватний агент. Такі агенти часто самі бувають випускниками або студентами українських університетів, або ж просто особами, які мають певне знання російської чи української мови. Зазначені агенти рекламують українські університети в певних державах і набирають студентів. На її думку, набір студентів проводиться неналежним чином. "Вони набирають студентів лише з метою заробітку. Студенти приїжджають сюди, але тут немає додатних умов, пристойної якості освіти, оскільки Міністерство освіти дуже часто не здійснює над цим ніякого належного контролю", - наголошує пані Гош.

Університети також встановлюють лише формальні вимоги для вступу. Вступні екзамени часто не передбачені, існує лише вимога наявності у майбутнього студента певного мінімального рівня освіти. Університети заохочують агентів до залучення якнайбільшої кількості студентів незалежно від якості їх знань та мотивації, і в більшості випадків агенти просто отримують комісійні за кожного студента, що вступив до університету, з яким ведеться співпраця. Практика Центру «Соціальна Дія»/«Без кордонів» показує, що така система, а точніше її відсутність, створює додаткові умови для надання агентами неправдивої інформації про Україну, умови життя і навчання, права та обов'язки під час перебування в Україні,

¹⁴ Див. <http://tyzhden.ua/Publication/2100>

внаслідок чого іноземні студенти опиняються в ще більш вразливому становищі, яке можливо використовувати для зловживань проти них.

Проблеми іноземних студентів починаються ще на кордоні України. Як правило, їм не дозволяють перетнути кордон за відсутності представника університету на іншому боці. В результаті, їх годинами, навіть днями, утримують в залах прибуття, навіть коли документи в ідеальному порядку. Більше того, Центр «Соціальна Дія»/Проект «Без кордонів», а також інші залучені сторони, отримували повідомлення про дискримінацію стосовно іноземних студентів (особливо тих, хто прибуває з країн Африки та Азії) з боку прикордонників, включаючи відокремлення від загальної черги під час паспортного контролю і проведення розширеного допитування. Співробітникам Проекту «Без кордонів» також надходила інформація про численні випадки вимагання грошей від студентів, яке пояснювалося як «офіційний митний тариф» за провезення додаткового мобільного телефону або наявність ювелірних виробів¹⁵.

Згідно з дослідженнями, які були основані на поясненнях цієї проблеми самими студентами, такі випадки обумовлені упередженим ставленням працівників Прикордонної служби України, для яких кожен, хто приїжджає на навчання в Україну з Африки або Азії, є потенційним порушником візового режиму. Ще одна з названих причин – недостатня участь з боку адміністрації університетів.

Розповідь одного з африканських студентів: «Вони затримали мене в аеропорту одразу ж після прибуття. Два дні я спав на металевому стільці. Вони відводять у кімнату, і навіть не дозволяють зв'язатися з університетом. Зі мною поводитися, як із в'язнем»¹⁶.

В той же час, існують причини вважати, що не тільки прикордонники, але й адміністрації університетів, до яких на навчання приїжджають студенти з африканських та азійських країн, також причетні до використання практики інституційного расизму. Так, в анонімному спілкуванні з Центром «Соціальна Дія»/Проектом «Без кордонів» співробітники університету, в обов'язки яких входить робота з іноземними студентами, повідомили, що знають про подібну практику прикордонників, але не бачать в ній причин для оскарження подібних дій. За їх словами, жоден зі студентів, які прибувають в Україну, не може бути допущений через кордон, якщо його/її не зустрічають представники університету або Міністерства освіти (у випадках, коли студенти прибувають в аеропорт «Бориспіль»), і всі студенти дійсно розглядаються як потенційні порушники міграційних норм.

На початку листопада 2011 р. до Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» звернувся громадянин Судану, який повідомив про те, що його тримають в аеропорту «Бориспіль» протягом 5 днів. Він зазначив, що весь цей час його утримували в маленькій кімнаті зі стільцями, без ліжок, а також не забезпечують харчуванням та водою. За його словами, він прибув з метою навчання в Харківському національному медичному університеті і не міг повідомити нікого, що його утримують цілих п'ять днів, оскільки йому не надали доступу до телефону або Інтернету. Він не знав причини утримання і зміг зв'язатися з агентом та нашою організацією лише на п'ятий день, після того, як скористався

¹⁵ Про подібні випадки повідомлялося під час зустрічі співробітника Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» з іноземними студентами в Харкові (березень 2011 р.)

¹⁶ Звіт проекту «Досвід іноземних студентів у Києві», ст. 7

українським мобільним телефоном особи, яка утримувалася в тій же кімнаті.

Співробітники Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» отримали від адміністрації Харківського національного медичного університету підтвердження того, що чоловік, який до нас звернувся, дійсно був прийнятий до вказаного університету. Адміністрація університету повідомила нашої організації, що вони зв'язалися з прикордонною службою в аеропорту «Бориспіль» декілька днів тому, щоб перевірити, чи прибув вказаний студент. Співробітники прикордонної служби повідомили, що дана особа не утримувалася в аеропорту і не перетинала кордон України. Громадянина Судану відправили назад до країни походження на наступний день після його звернення до нас. Адміністрація університету вирішила не оскаржувати ніяким чином те, що прикордонники надали неправдиву інформацію про місцезнаходження їх майбутнього студента, мотивуючи це прагненням «підтримувати гарні стосунки з прикордонною службою на майбутнє».

Як правило, іноземним студентам не повідомляють про справжні причини такої практики, до яких входить і те, що представник університету вчасно не надає прикордонній службі підтвердження статусу студента. В результаті, така вразлива позиція студентів створює можливості для грубих зловживань з боку представників студентів, що неодноразово зазначалося в різних повідомленнях.

Наприклад, за анонімною інформацією від студентів Луганського державного медичного університету, наданою представнику Центру «Соціальна Дія», агент-представник університету зустрів їх після прибуття в аеропорт в Донецьку і змусив заплатити велику суму грошей за автобусний трансфер з Донецька в Луганськ. За їх свідченнями, така "вартість трансферу" постійно зростає: три роки тому вона становила 200 доларів США, тоді як у 2010 року вона зросла до 2 тис. доларів. Студенти заявляють, що тим, хто відмовляється платити, погрожують негайною депортацією. Оскільки вони, або їх батьки, вклали набагато більше коштів в отримання візи, оплату послуг агентства та інколи навіть оплату за перший рік навчання, студенти, які були в змозі сплатити цю суму, віддавали гроші.

Оскільки більшість іноземних студентів навчаються на контрактній основі, правові умови їх навчання повинні регулюватися договором з університетом, внутрішніми положеннями університетів, а також відповідними нормативними актами. Основні проблеми в цьому відношенні полягають в тому, що ці документи найчастіше надаються іноземним студентам українською або російською мовами (правила університетів та нормативна база, що регулює їх перебування в Україні, доступні для загалу лише українською або російською мовами). Хоча інколи до договорів додається іншомовна версія, наприклад англійська або французька, тількино зараховані студенти не отримують своєї копії, при цьому їх змушують підписувати тільки російський/український варіант. Згідно з повідомленнями, внутрішні правила та положення університетів також не доступні іноземним студентам, особливо тим, хто нещодавно розпочав навчання, або є студентом англومовного відділення, оскільки існує лише український варіант цих документів. До того ж, багато іноземних студентів позбавлені можливості отримання авторитетної поради від адміністрації університету, оскільки не знають, до кого звертатися, або співробітники адміністрації взагалі не розмовляють англійською мовою. Як наслідок, більшість іноземних студентів мало обізнані про свої права та способи їх захисту, що створює місце для зловживань з боку адміністрацій університетів. Останні навіть можуть набувати форм інституційного расизму.

До Проекту «Без Кордонів» Центру «Соціальна Дія» нещодавно звернулася студентка з Конго, яка приступила до навчання на підготовчому відділенні (мовні курси) восени 2010 року. Невдовзі після прибуття в Україну вона дізналася, що вагітна. Згідно із Законом України «Про громадянство України»,

дитина, яка народилася на території України від іноземців, які на законних підставах проживають на території України (навіть тимчасово), і не набула за народженням громадянства жодного з батьків, є громадянином України. Ця студентка не могла знати про дану норму, оскільки інформація про юридичні аспекти набуття українського громадянства недоступна для загального ознайомлення ні російською, ні українською мовою, особливо за кордоном. Тим не менш, адміністрація коледжу, в якому вона навчалася, навіть не поспілкувавшись із нею належним чином (студентка тільки розпочала вивчення російської, а декан відділу по роботі з іноземними студентами не говорить французькою мовою), припустила навмисне приховування вагітності з метою реєстрації дитини як громадянина України та отримання дозволу на імміграцію на основі українського громадянства дитини. Адміністрація навчального закладу спочатку вимагала від неї зробити аборт. Отримавши відмову, вони повідомили їй, що вона має поїхати до Республіки Конго для пологів і тільки після цього повернутися, щоб продовжити навчання.

Студентка не погодилася, оскільки подорож туди й назад була б занадто дорогою і важкою під час навчального року, який вона хотіла закінчити. Тоді їй запропонували сплатити 1500 доларів США, нібито за медичне страхування. Студентка відповіла, що не розуміє, навіщо це робити, маючи повне медичне страхування і враховуючи те, що в Україні прийнято платити додаткові гроші безпосередньо лікарям.

Приблизно за місяць до пологів її покликали до кабінету декана для підписання якихось документів на українській або російській мові, їх зміст був їй невідомий. Агент університету запевнив її, що підписання цих документів – лише формальність, пов'язана з її очікуваною відсутністю на заняттях в період пологів. Невдовзі її викликали до відділу з питань імміграції, де ситуація повторилася. Однак за два тижні до орієнтовної дати пологів вона дізналася, що її відрахували з університету, а у відділі імміграції поставили відмітку в паспорті штамп про депортацію. Пізніше виявилось, що документ, який її попросили підписати в адміністрації ВНЗ, був заявою про "відрахування за власним бажанням". В той самий вечір її вигнали зі студентського гуртожитку. Із штампом про депортацію в паспорті, вона стала мігрантом без документів на право проживання, ризикуючи отримати відмову в проведенні пологів у лікарні через два тижні. Як наслідок, в неї виникли серйозні проблеми з реєстрацією дитини, оскільки в Україні немає посольства Республіки Конго. Для повного розуміння її ситуації, слід пам'ятати, що для виїзду з України зі своєю дитиною цій студентці необхідно буде пройти велику кількість адміністративних процедур, передбачених органами влади в рамках попередження торгівлі дітьми, і що в неї просто немає доступу до цих процедур через штамп про депортацію в паспорті.

Ще одна з передумов вразливості іноземних студентів в Україні, в поєднанні з низьким рівнем обізнаності про свої права та обов'язки в стосунках з університетом, – недостатнє розуміння власного статусу як іноземних громадян в Україні. Відомо, що вони отримують мінімум інформації про власний правовий статус від адміністрації університетів, в яких навчаються¹⁷. Окрім того, особи, які не володіють українською мовою, не мають доступу до інформації щодо статусу іноземців в Україні, через відсутність офіційної інформації щодо відповідних законних вимог на іноземних мовах. Також, законодавчі норми щодо статусу іноземних громадян в цілому та іноземних студентів зокрема містять велику кількість прогалин в процедурах та відсутність процедурних гарантій, які дозволять особам захистити свої права.

Наприклад, українське законодавство передбачає, що іноземний студент, який приїхав на запрошення одного з українських ВНЗ, може перевестися до іншого ВНЗ лише за згоди першого. Закон не прописує процедуру, яким чином ця згода має бути надана, і не надає переліку підстав, за якими ВНЗ дозволяється відмовляти у переведенні студенту. Процедури, які регулюють відрахування студента з університету, створюють багато можливостей для зловживань з боку урядових структур, оскільки українське законодавство надає вкрай суперечливе та нечітке визначення підстав для відрахування студентів. Серед інших підстав, воно посилається на договір про навчання як документ, який може передбачати умови для відрахування. Однак, оскільки іноземні студенти дуже часто не мають копії цього договору і не

¹⁷ Детальніше – див. дослідження Е. Гарві та ССІР

поінформовані про такі положення, роль договору як інструменту захисту їх прав залишається під питанням. Українське законодавство також не передбачає чіткої процедури відрахування і не містить жодних механізмів захисту від безпідставного відрахування, яким би могли скористатися іноземні студенти до моменту винесення рішення про виключення. Згідно зі свідченнями студентів та матеріалами справ Проекту «Без кордонів» Центру «Соціальна дія», адміністрація університетів часто повідомляє студентів про факт їх відрахування через декілька місяців після винесення рішення (зазвичай вже після завершення терміну дії дозволу на перебування), ніколи не надає їм копії рішення, згідно з яким вони відраховані з університету (наказ ректора) та рідко повідомляють про справжні причини їх відрахування в інший спосіб.

Засоби, за допомогою яких іноземні студенти могли б оскаржити таке рішення є неефективними, або ж просто не доступні для них. Українські студенти можуть скористатися двома процедурами: адміністративною або цивільною (встановлена практика щодо визначення юрисдикції за такими справами відсутня). В теорії, іноземні студенти можуть оскаржити в суді незаконне відрахування (*примітка*: на відміну від українських студентів, вони можуть скористатися лише складною та витратною цивільною процедурою, оскільки переважна більшість вчать на контрактній основі). Однак, на практиці такий засіб не працює не тільки тому, що він є складним, витратним та тривалим, але і тому, що при відрахуванні іноземного студента зникають підстави його перебування в країні, і він змушений залишити її територію. Практика Проекту «Без кордонів» ЦСД показує, що відраховані студенти, як правило, дізнаються про відрахування в той момент, коли отримують паспорт зі штампом про депортацію. Теоретично, студент може оскаржити рішення про депортацію, як і рішення про відрахування з університету в суді. Однак, з 4 квітня 2011 р. українське законодавство більше не передбачає, що оскарження в суді є підставою для призупинення виконання рішення про видворення.

Недостатнє розуміння їх статусу часто створює не тільки додаткові побоювання серед іноземних студентів та недовіру до правоохоронних органів, але й робить їх вразливими до зловживань з боку правоохоронних органів і адміністрацій університетів. Той факт, що студенти з країн Африки та Азії стають об'єктами етнічного профайлінгу з боку міліції¹⁸, було відмічено в низці звітів щодо ситуації з «видимими меншинами» в Україні.

«Я одразу дістаю свої документи, коли бачу міліцію, тому що знаю, що вони мене зупинять і запитують про них. Ми знаємо, що міліція не буде захищати нас», - підкреслює африканський студент.

Згідно з опитуванням Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» в Харкові, на випадок зустрічі з міліцією на вулиці, вони мають постійно носити з собою не тільки документи, які посвідчують особу, але й низку інших документів, пред'явлення яких на вимогу міліції не передбачено законодавством: перепустку в гуртожиток, студентський квиток та договір оренди для тих, хто не проживає в гуртожитку. Якщо вони не можуть надати один з перелічених документів, коли їх зупиняє міліціонер, з них вимагають негайно сплатити «штраф» на місці проведення перевірки. Етнічний профайлінг в Харкові є очевидним, особливо на території метрополітену, і можна припустити, що це є усталеною практикою правоохоронних органів у місті.

¹⁸ Див. дослідження Е. Гарві, ССІР, Альтернативний звіт Minority Rights Group International та Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» до Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації, серпень 2011 р. <http://noborders.org.ua/sfery-dijalnosti/rizne/zaklyuchni-zauvazhennya-komitetu-zlikvidatsiji-rasovoji-dyskryminatsiji-ukrajina>; <http://khp.org/index.php?id=1320541885> та ін.

Відповідно до повідомлень 2009 р., в рамках операції «Незаконний мігрант» місцева міліція затримувала студентів, незважаючи на наявність діючого дозволу на проживання. Співробітники міліції, які проводили затримання, говорили про те, що їх цікавлять їх не документи, а лише статистика щодо кількості затриманих «незаконних мігрантів»¹⁹.

Заходи української міліції щодо іноземних студентів, спрямовані на «виявлення незаконних мігрантів» серед них, часто є порушенням основних міжнародних стандартів прав людини щодо права на особисте життя. Як повідомляють Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» деякі зі студентів в місті Києві, міліція може увірватися до гуртожитку вночі, щоб перевірити, чи всі зареєстровані студенти там проживають (ночують), і чи має кожна особа в гуртожитку дійсний дозвіл на проживання. Спостереження Проекту «Без кордонів» свідчать про те, що часто заходи міліції спрямовані на ефективну протидію «незаконній міграції» шляхом створення статистики видворень, ведуть до несправедливого ставлення до іноземних студентів і становлять порушення міжнародних стандартів прав людини. Таким чином міліція також сприяє розпалюванню ворожнечі до іноземних студентів та особливо представників «видимих меншин» серед них.

Начальник УМВС України в Івано-Франківській області Василь Варцаба нещодавно підкреслив, що міліціонери перевіряють всі місцеві ВНЗ з метою зменшення кількості іноземних студентів. За його словами, міліціонери мають дослідити, скільки осіб мали приїхати, яка кількість із них навчаються і де вони проживають. Пан Варцаба обґрунтував подібні заходи тим, що з 1200 іноземних студентів вступили до одного з вишів у Києві, але до навчання не приступили 400 осіб, які при цьому перебували в Україні. Він заявив, що, всі іноземні студенти підозрюються міліцією у скоєнні різних кримінальних злочинів, таких як розповсюдження наркотиків та работоргівля²⁰.

Ізоляція та маргіналізація іноземних студентів також відбувається через умови їх *de facto* сегрегації від місцевих студентів. Як правило, іноземні студенти навчаються окремо від українських студентів і проживають в окремих гуртожитках в деяких університетах. Окрім того, повідомлялося, що представники адміністрації рекомендували місцевим студентам не спілкуватися з іноземними студентами, які проживали з ними в одному гуртожитку, оскільки «іноземці провозять з собою хвороби»²¹. Органи студентського самоврядування, які існують в кожному українському ВНЗ, не є відкритими для іноземних студентів (хоча й ненавмисно, але іноземні студенти були виключені з процесу їх створення). В деяких університетах існують органи самоврядування іноземних студентів, однак окремо від організацій українських студентів.

Тим не менш, фізична безпека залишається основним питанням, яке викликає занепокоєння студентів. Згідно з даними, зібраними та проаналізованими мережею Ініціатива Розмаїття, іноземні студенти складають більшість серед жертв нападів, скоєних на расовому підґрунті в період з 2007 р. по жовтень 2011 р. За результатами дослідження, проведеного Е.

¹⁹ Звіт проекту «Досвід іноземних студентів у Києві», ст. 5

²⁰ Іноземних студентів в Івано-Франківську рахуватиме міліція. <http://ostro.org/news/article-221696/>

²¹ Звіт ЄСІР

Гарві у 2008 р., 35 % іноземних студентів, які проживають в Києві, заявили, що постраждали від фізичного насильства через їх расову, національну або релігійну приналежність. В чотирьох із п'яти фокус-груп, проведених дослідницею, був принаймні один учасник, який міг пригадати побиття або агресивні дії щодо нього через расові мотиви. Інші також пригадували випадки, коли були свідками нападів на своїх друзів або однокурсників²².

Дослідження, проведене Е.Гарві, також вказує, що 38% опитаних вважають, що розташування їх гуртожитку не є безпечним; 36 % опитаних відчують, що дорога до університету від їх гуртожитку не є безпечною; станції метро вважаються найбільш небезпечними місцями для «видимих меншин», оскільки вони посідають друге місце за частотою скоєння нападів; понад 50% респондентів вважають, що небезпечно подорожувати по Україні громадським транспортом, таким як автобуси, потяги та мікроавтобуси; 60% опитаних заявили про те, що вони змушені використовувати небезпечні маршрути до місць здійснення релігійних обрядів, або ж зовсім не мають до них доступу²³.

Практика Центру «Соціальна Дія»/Проекту «Без кордонів» свідчить про те, що висновки дослідниці від 2008 р. досі є актуальними, а більшість іноземних студентів, особливо ті, які належать до «видимих меншин», живуть зі страхом за власну безпеку. Іноземні студенти кожного дня стикаються з приниженням з боку місцевого населення на вулицях міст, де вони проживають та навчаються. Відповідно до останніх повідомлень, жертви злочинів на расовому ґрунті, включаючи студентів, часто не повідомляють про фізичні напади міліцію або адміністрації університетів, тому важко отримати точні статистичні дані, підтверджені офіційними джерелами. Мережа Ініціативи Розмаїття веде статистику, яка містить дані про напади, перевірені з декількох джерел, але іноземні студенти (як і інші представники меншин та іноземці, які стають жертвами) неохоче звертаються до міліції із заявою про напад. Як наслідок, вони уникають взаємодії з місцевим населенням та не виходять на вулиці через побоювання стати жертвою расистського нападу.

²² Звіт проекту «Досвід іноземних студентів у Києві», ст. 5

²³ Звіт проекту «Досвід іноземних студентів у Києві», ст. 6